

IZJAVA O OSNIVANJU ČISTE STRANKE PRAVA

(Zagreb, 1895.)

U povodu izbora novoga vodstva Stranke prava i nesuglasja pri odluci treba li koalirati s drugim dijelovima oporbe došlo je do raskola unutar stranke. Ante Starčević je stao na stranu nezadovoljnih pravaša koji nisu izabrani u izvršni odbor Stranke prava i time podržao osnivanje Čiste stranke prava. Poslije Starčevićeve smrti (28. veljače 1896.) na čelo nove stranke i formalno je izabran Josip Frank.

Slavnom predsjedništvu kluba stranke prava u Zagrebu.
U poslednje doba bivaju u stranki prava stvari, koje ne odobravasmo niti odobriti možemo, koje smatrasmo za škodljive svetoj stvari, za koju radismo i raditi hoćemo.

Izključivati najstarije, radine i verne drugove od znanja važnih razpravah središnjega odbora i njegovih zaključakah;

proglasivši biskupa Štrosmajera za protektora naše stranke te mu izvješćivati o njezinu radu sve to bez njezina znanja, jest čin, koji ruši ugled, jakost stranke i za koji mi odgovornost preuzeti nemožemo i nećemo;

i kon što je predsjednik kluba stranke prava u Zagrebu, g. Fran Folnegović u poslednjoj skupštini zagrebačkoga gradskoga zastupstva u ime stranke prava odsudio delo zagrebačkih sveučilištnih gradjanah na Jelačićevom trgu, makar oni nisu ništa uzradili proti posvećenoj osobi vladara, dinastii ili monarkii, i pridružio se u tome pro-

Izvor:
*Hrvatsko
Pravo,*
Zagreb,
br. 1,
2. studenoga
1895.

Na slici:
*Josip
Frank*

tivnoj političkoj stranki, koja radi proti neodvisnosti i celokupnosti Hrvatske – to mi podpisani ovime izstupamo iz kluba stranke prava u Zagrebu te izjavljujemo da se ujedno ustrojavamo kao posebni klub čiste stranke prava.

U Zagrebu 22. listopada 1895.

Ante Starčević.
Evgenij Kumičić.
Dr. Jos.[ip] Frank.
Dr. Mile Starčević.

PROGLAS STARČEVIĆEVE HRVATSKE STRANKE PRAVA

(Zagreb, 1908.)

Nakon saborskih izbora u veljači 1908. došlo je do zaoštavanja političkih odnosa. Predstavnici "frankovačke" Starčevićeve hrvatske stranke prava očekivali su da će osvojiti većinu na izborima, međutim je pobjedu odnijela Hrvatsko-srpska koalicija. Budući da je Koalicija nastavila suradnju s ugarskom vladom, iskoristili su "frankovci" tu prigodu da pokušaju javno i tajno difimirati svoga protivnika pred očima javnosti, bečke vlade i visokih vojnih krugova. Uzavrelom ozračju u sukobima između "frankovaca" i Koalicije pridonijela je i tada već izvjesna aneksija Bosne i Hercegovine (listopada 1908.), koja je stalno poticala pitanje neizbježnog preuređenja jugoistoka Monarhije.

Ti ljubiš nada sve Tvoju svetu hrvatsku grudu; Ti čezneš za njezinom državnom slobodom; Ti se oduševljeno boriš za njezino sjedinjenje; Ti se vrućom molbom obraćaš Bogu svemogućemu, da Ti pomogne, da Hrvat bude sam svoj u svojoj krasnoj otačbini.

A kako ne? Svaki prosvietljeni narod cieni svoju slobodu nada sve, jer zna dobro, da su bez nje ne samo njegovi čini, već i ista duša u sužanjstvu tudjinskoga silničtva.

Zar da samo Hrvat bude robom drugoga naroda? Nel! To ne smije biti.

Ali jesi li Ti, junački hrvatski narode, razmišljao osbiljno o tom, za što Tvoje junačтво još nije nagradjeno zlatnom slobodom državne samostalnosti celokupne kraljevine Hrvatske?

Izvor:
*Hrvatsko
Pravo,*
Zagreb,
br. 3787,
4. srpnja
1908.

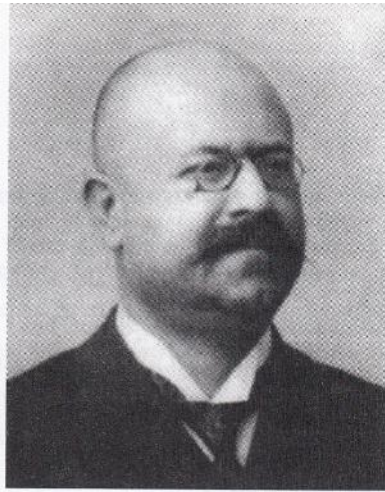
Na slici:
*Vladimir
Frank*

djen "hrvatsko-srbskom koalicijom" srćeš, da se preneš i da s nama zajedno poradiš za državnu slobodu, samostalnost i ujedinjenje starodrevne kraljevine Hrvatske.

U Zagrebu, dne 4. srpnja 1908

Marko Badovinac	Dr. Josip Frank	D. Milan Ogrizović	Juraj Tomac
Dr. Karlo Bošnjak	Dr. Vladimir Frank	Milan Pavlović	Drago Vlahović
Dr. Ivo Elegović	Dr. Aleksandar Horvat	Dragutin pl. Pisačić	Ivan Zatluka

PROGRAM STARČEVIĆEVE STRANKE PRAVA

(Zagreb, 1909.)

Nakon saborskih izbora u veljači 1908. došlo je do raskola unutar "frankovačke" Starčevićeve hrvatske stranke prava. Dio nezadovoljnika pokrenuo je Starčeviću stranku prava, na čelu s Milom Starčevićem (1862.-1917.). Po njemu su pripadnici stranke nazivani "milinovci", a glavno glasilo im je bilo *Hrvatska Sloboda*. U njihovoj je ideologiji naglasak stavljen na povratak "izvornom pravaštvu" Ante Starčevića i reinterpretaciju Programa iz 1894. godine, koji je otvorio vrata postupnoj suradnji s Hrvatsko-srpskom koalicijom.

Predgovor.

Sadašnji predsjednik Starčevićeve stranke prava, Dr. Mile Starčević, pozvao je prijatelje i jednomišljenike na sastanak u Zagreb, da se upoznadu i porazgovore o potrebama našega naroda i naše hrvatske domovine. Tom pozivu se je kasnije pridružio i dr. Ivan Ružić, veoma odličan član stranke prava i vrlo hrvatski otačbenik, sa svojim mlađim drugom Drom. [Eugenom] Laksom, odvjetnikom u Zagrebu, te pozvaše svoje prijatelje, da se pozivu Dra. Mile Starčevića u što većem broju odazovu.

Taj sastanak je bio urečen za 10. ožujka. Na udivljenje i radost svih iskrenih Hrvata, koji ljube svoju domovinu i voljni su sve za nju žrtvovati, odazvaše se pozivu na stotine i stotine Hrvata, koji pohrliše na sastanak, ili se brzojavno ili pismeno priključiše i pozdraviše pozudanjem naš rad.

Izvor:

*Starčevićeva
stranka prava.
Knjižica, u kojoj
je u glavnom
sadržano sve što
treba da svaki
Hrvat znade o
jedinoj pravoj
starčevićanskoj
stranci,
Zagreb, 1909.,
str. 7-15.*

Na slici:

*Mile
Starčević*

petru, drugih i nema. Nada sve nas je pak osokolio pozdrav šibenskog načelnika Dra. [Ivan] *Krstelja*.

On je bio tumač ne samo svojih osjećaja, nego osjećajah čitavoga kamenoga Šibenika, Krešimirova grada.

Poslie ovako velikog odziva, odziva sa strane odličnih muževah i prokušanih otačbenika, mogli smo oduševljeno stupiti na rad. I stupili smo puni zanosa i ljubavi za stvar naroda.

U oči same skupštine sporazumjeli smo se i razpravljali u krugu prvih pridošlih skupštinarah. Naš rad je bio zadojen ljubavlju za otačbinom, i željom pomoći joj i spremnošću sve žrtvovati za stvar naroda. Taj naš otačbenički rad, to naše oduševljenje, mjesto da opameti neprijatelje hrvatskoga naroda to ih je razbjesnilo. Da zaprieče svako naše djelovanje, sinovi poznatoga Dra. Josipa Franka sakupili su četu danguba i protuha, kupili im oružje, i poslali da nas u noći dočekaju i revolverima poubijaju. O tomu je govora na drugom mjestu ove knjige.

Ali paklena osnova nije im uspjela, jer je Bog veći od svih djavola. Bog nije dopustio, da poginu ljudi nevinu, ljudi zauzeti za dobro naroda i domovine. Rane zadobivene već su izcieljene, samo će spominjati pojedine žrtve, kako treba za domovinu i ginuti u potrebi, a nikada se plašiti osnovah neprijateljah. Ne uspievaju opake osnove.

Evo ti hrvatski narode šaljem ovu knjižicu, u kojoj se zrcali naš rad, naše nastojanje, da ti pomognemo, da te izbavimo iz tudjega sužanjstva, da te učinimo gospodarem u tvojoj kući. Prouči dobro ove naše zaključke, prouči tumač programa Starčevićeve stranke prava, kako ti ga je prikazao sinovac pokojnoga Ante Starčevića. Ne vjeruj klevetama ničijim, nego sam čitaj i vidi, je li si zadovoljan, da tvoji zastupnici ovo brane i ovo zagovaraju.

Danas imade mnogo ljudi u Hrvatskoj, koji se prikazuju narodu kao pravaši, kao Starčevićanci. Ne vjeruj im. To nisu ni pravaši ni Starčevićanci, ako nisu prije podpisali ovaj program, što ti šaljem na učenje, ako nisu podpisali zaključke Starčevićeve stranke prava i postali njezinim članovima.

U Hrvatskoj imade na žalost, kao u svakoj zemlji na svijetu, i političkih varalica. Izdaju se za prijatelje naroda, a oni su prijatelji samo svoje kese i svoga žepa. Imade ih, koji govore, da su proti Magjarima, a ipak potajno idu k Magjarima na dogovore i od njih primaju plaće i pogodnosti. Imade ih, koji govore, da su proti vladi, a ipak od vlade primaju svako zemaljsko dobro, primaju koncesijah, primaju pripomoći, i sve što traže. To nisu nikakovi opozicionalci. To su magjaroni, sluge vlade i Magjarah.

Imade ljudi, koji se izdaju za Starčevićance, kunu se da su oni pravi Starčevićanci, a u istinu su sluge jednog tudjina, koji se je doklatario u Hrvatsku, koji liepo od politike žive i on i njegovi sluge, a sve na račun naroda. Kad ti za to takovi ljudi, narode hrvatski, dodju u posjete u vrieme izbora, kad dodju kričati o Hrvatskoj, kad dodju huškati i psovati proti svakomu, koji nije u njihovu kolu, odbij ih od sebe. To nisu ni Hrvati a još manje Starčevićanci. Ljudi koji huškaju narod na nemire, na neprijateljstva proti

Pravilnik Starčevićeve stranke prava.

(Ustrojstvo).

§ 1.

U dubu nauke i tradicijah utemeljitelja stranke protumačen po Dru. Mili Starčeviću, a prihvaćen na konstituirajućoj skupštini stranke držanoj u Zagrebu dne 10. ožujka 1909.

Starčevićeva stranka prava stojeć na temelju hrvatskoga državnoga prava i narodnoga načela označuje svojom zadaćom raditi svimi zakonitimi i dopuštenimi sredstvi:

1. da se hrvatski narod, koji stanuje u pokrajinah starodrevne kraljevine Hrvatske, naime u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji sa Medjumurjem, Žumberkom i Marindolom, Riekom i Kvarnerskimi otoci, u Bosni, Hercegovini i Istri, opet sjedini u jedno samostalno hrvatsko državno tielo u okviru Habsburžke monarkije; osim toga da se braća Slovenci svojom privolom pridruže kraljevini Hrvatskoj.

2. da se to samostalno hrvatsko državno tielo uredi kao pravna država, ustavno i slobodno: da narod naime preko svojih slobodnom voljom izabranih zastupnikah u svih granah državnoga života vrši zakonodavnu vlast sporazumno sa svojim kraljem; da se kralj posebno kruni hrvatskom krunom u Zagrebu za kralja svih Hrvatah; da na čelu parlamentarne vlade bude stajao ban kraljevine Hrvatske, koga će, po starom običaju, slobodno izabrati kralj između onih muževa, koje mu predloži hrvatski sabor;

3. da poslove skupne cijeloj monarkiji, a potičuće iz hrvatske pragmatičke sankcije, kraljevina Hrvatska rješava ravnopravno svim zemljam Njegova Veličanstva.

Za postignuće i trajno osiguranje ovoga vrhovnoga cilja Starčevićeva stranka prava smatra nuždnim: bezodvlačno uvođenje sveobćeg tajnog, jednakog izravnog prava glasa sa zaštitom manjinah u svih hrvatskih pokrajinah; podpunu financijalnu i gospodarSKU samostalnost; pravo slobodnog sastajanja i sakupljanja, slobodu štampe i govora; neodvisnost sudaca; ustrojenje upravnog sudišta; unapredjenje narodnog gospodarstva izdašnim podupiranjem i zaštićivanjem seljačtva, obrtničtva, radništva, trgovine i industrije; priedenje pogibeljnog useljivanja tudjinacah a izseljivanja domaćih sinova naročitom zaštitom seljačkog posjeda; širenje zdrave prosvjete u puku i njegovanje plemenitih hrvatskih narodnih osebina i običajah; napose pako poštivanje i promicanje vjerskoga čuvstva naroda, kako u školi tako i u javnom životu.

[...]

ZA PRAVAŠKU SLOGU – SVEPRAVAŠKA STRANKA

(Zagreb, 1911.)

Rezultati saborskih izbora za vrijeme vladavine bana Nikole Tomašića (1910.-1912.) pokazali su da samo koncepcija "svepravaške" sloge može računati na bolje rezultate od suparničke Hrvatsko-srpske koalicije, koja je bila u sporazumu s banom. Tako dolazi do povezivanja "milinovaca" i "frankovaca", koje podržavaju sve ostale stranke pravaškoga smjera iz Dalmacije, Istre te Bosne i Hercegovine. Pravaški savez je promicao usku suradnju sa Slovencima, tako da su i oni imali svoje predstavnike u Vrhovnoj upravi Stranke prava (Ivan Šusteršič, Janez Krek, Janko Brejc i dr.).

Izabrani odbori "Stranke prava" i "Starčevićeve stranke prava" uz sudjelovanje pravaških izaslanika iz Dalmacije, te Bosne i Hercegovine na konferencijama održanim u Zagrebu dne 24. i 25. srpnja 1911. stvorili su jednoglasno niže priobćene zaključke, koji će se predložiti na razpravu i prihvrat stranačkim viećima, što će se sazvati za 10. kolovoza 1911. u Zagrebu.

I.

Obći zaključci:

Odaslanici "Stranke prava" i "Starčevićeve stranke prava" u Banovini i Dalmaciji te Hrvatske katoličke udruge u Bosni i Hercegovini, sakupljeni na konferenciji u Zagrebu, dne 24. i 25. srpnja 1911. prihvaćaju jednoglasno slijedeće zaključke:

Izvor:
*Hrvatsko
Pravo,*
Zagreb,
br. 4700,
26. srpnja
1911.

Na slici:
*Ante
Pavelić*

1. Jedinstvo svih pravaških ogranaka širom hrvatskih zemalja u jedinstvenoj stranci prava nužni je preduvjet za sustavno, organizirano i složno političko djelovanje, koliko prema svim drugim strankama u hrvatskim zemljama, toliko i prema raznim vladama i ostalim političkim čimbenicima u monarkiji.
2. Stranka prava prama tomu izstupa u svim političkim, državo-pravnim i drugim obće narodnim pitanjima kao jedna cjelina i jedinstvena prema svim drugim strankama u domovini.
3. Stranka prava kao strogo hrvatska državopravna stranka stoji prema vladama i drugim političkim čimbenicima u onom odnošaju, koji izvire logično iz programa njezina, a udešuje taktiku svoga rada prema zaključcima vrhovne uprave stranke. – Vrhovna uprava stranke prava sastoji se iz delegata pokrajinskih pravaških organizacija, od kojih one u Banovini biraju šest, u Dalmaciji tri, u Istri tri, u Bosni i Hercegovini tri.
4. Zadaća je ove uprave provesti u djelo jedinstvenu organizaciju stranke prava u svim hrvatskim zemljama te radi posla cjelokupne stranke prava i narodne hrvatske politike sastajati se u redovitu sjednicu stalno barem dva puta na godinu, svaki put u različitoj pokrajini i u gradu unapred za to odlučenom.
5. Sve pokrajinske organizacije stranke prava obvezuju se držati se zaključaka vrhovne uprave stranke prava prihvaćenih sa dvije trećine glasova prisutnih delegata, te se istima bezuvjetno pokoriti.
6. Nijedan član uprave cjelokupne stranke prava i nijedan član bilo koje uprave pokrajinskih pravaških organizacija ne može po sebi davati bilo kojim trećim čimbenicima obvezatnih izjava za stranku prava bez naročitog ovlaštenja cjelokupne vrhovne uprave putem redovitog zaključka.
7. Uprava cjelokupne stranke prava stupiti će, čim se obavi konstituiranje njezino, u doticaj sa braćom Slovencima u svrhu sporazuma za zajednički rad na temelju programa stranke prava.
8. Do biranja uprave prisutni konstituiraju se u odbor u svrhu provedenja gornjih zaključaka.

U Zagrebu, dne 25. srpnja 1911.

**Hrvatska
ujedinjena samostalna
stranka**

**Program.
Ustanove organizacije.**

Zagreb 1911.

Tiskao „Hrvatsko tiskare dioničarskog društva“.

**PROGRAM HRVATSKE UJEDINJENE
SAMOSTALNE STRANKE**

(Zagreb, 1911.)

Uoči saborskih izbora u listopadu 1910. došlo je do fuzije Hrvatske stranke prava i Hrvatske napredne stranke u Hrvatsku ujedinjenu samostalnu stranku. Inicijativu je još otprije podržala i ugarska vlada, koja je time dobila pouzdanog suradnika u provedbi dualističke politike. Nova je stranka i dalje ostala sastavnim dijelom Hrvatsko-srpske koalicije. Njezin politički pravac mogao se pratiti u dnevniku *Hrvatski Pokret*.

Glavna načela državopravne politike.

Članak I.

Hrvatska ujedinjena samostalna stranka, pristupajući rješavanju savremenih narodnih zadataka u smislu hrvatskih narodnih ciljeva, uzima za temelj i izhodište svoga političkoga rada postojeće zakone i državopravne ugovore.

Članak II.

Stojeći na tom temelju Hrvatska ujedinjena samostalna stranka određuje kao svoj zadatak, da u naprednoj i po složnom radu svih naroda jakoj habsburškoj monarkiji, te u pravednoj državnoj zajednici sa kraljevinom Ugarskom, narodnu, gospodarstvenu i kulturnu snagu naroda podiže i jača, a državopravnu samostalnost kraljevina Hrvatske i Slavonije čuva i razvija.

Izvor:
*Hrvatska
ujedinjena
samostalna
stranka.
Program.
Ustanove
organizacije.,
Zagreb,
1911.*

Na slici:
*naslovnica
izvora*

Članak III.

Pošto je hrvatsko-ugarska nagodba (zak. čl. I. od g. 1868.) po zakonodavstvu i izvršbi tečajem vremena mnogostrano što povrijedjena, što manjkavo ili nikako provedena, a važni financijski i gospodarstveni probitci kraljevina Hrvatske proti duhu nagodbe zanemareni, to će Hrvatska ujedinjena samostalna stranka u prvom redu nastojati, da se nagodbene povrijede iscijele, neprovedene ustanove njene potpuno provedu, a osobitu brigu kod te provedbe voditi o našim financijskim i gospodarstvenim zahtjevima.

Članak IV.

Nastojat će nadalje H. u. s. stranka, da se za očuvanje državopravne samostalnosti i osiguranje samosvojnog narodnog, financijskog i gospodarstvenog razvoja kraljevine Hrvatske pojedine ustanove hrvatsko-ugarske nagodbe prema cjelokupnom razvoju našeg državnoga prava ustavnim putem nadopune i izmijene, a u duhu vremena i prema neotklonivim narodnim potrebama.

Narodna politika.

Članak V.

Hrvatska ujedinjena samostalna stranka radit će, da se prema načelu narodnog jedinstva i samoopredijeljenja, a u skladu sa državopravnim ugovorima, zakonima i kraljevskim prisegama provede ujedinjenje onih zemalja habsburške monarkije, u kojima prebiva narod hrvatskog i srpskog imena.

Članak VI.

U pitanju hrvatsko-srpskom stoji stranka na stanovištu narodnog jedinstva Hrvata i Srba, te na stanovištu, da se ovo pitanje ima riješiti posebnim zakonom na temelju obostranog sporazuma i u duhu ravnopravnosti.

Unutarnja politika.

Članak VII.

1. Izgradjujuć i upotpunjujuć ustav, hrvatska će samostalna stranka navlastito uzakoniti i zaštititi građanske slobode, kao što je sloboda osobna, sloboda savjesti, sloboda izjave misli i po tom sloboda štampe, sloboda sastajanja i udruživanja, sloboda znanosti, nepovredivosti kućnog prava i listovne tajne, te građanska jednakost pred zakonom. Uvedenje općeg, jednakog, tajnog i izravnog prava glasa za sabor i županijske skupštine bit će ciljem politike hrvatske ujedinjene samostalne stranke, kao i najstroža čistoća i potpuna sloboda izbora.

2. Hrvatska ujedinjena samostalna stranka ne će smetnuti s vida, da naša uprava počiva na zastarjelim apsolutističkim temeljima. Za to će ona kao jedan važan svoj zadatak smatrati, da našu upravu izmiri sa ustavnim savremenim shvaćanjem. Poimence će ona raditi o tome, da se uz poslušnost zakonu zajamče pojedinačke slobode; da se sa držav-

nom upravom spoji opsežna samouprava; da se uz čuvanje ugleda državne vlasti postavi upravi kao važan cilj unapređivanje svih gospodarstvenih i društvenih probitaka.

Radeći u ovom pravcu stranka će poimence nastojati o tome, da se redarstveni patenti i naredbe iz apsolutističke dobe izmijene novim zakonskim propisima, kojima će oblastima biti dozvoljeno raspolagati sa slobodom i imetkom državljana samo na temelju zakona i zakonskog priuzdržaja. Ima se stvoriti redarstveni kazneni postupnik u naprednom duhu. Ima se za zaštitu javnih subjektivnih prava i ovlaštenih interesa stvoriti upravno sudište. Ima se položaj činovnika i njihov objektivan rad osigurati uvedenjem činovničke pragmatike.

Upravni organizam ima se preustrojiti u pravcu boljeg i bržeg poslovanja.

3. U sudstvu će hrvatska ujedinjena samostalna stranka posvetiti pažnju tomu, da se starjeli zakoni izmijene savremenim novim zakonima. Svakako će među prvim zadacima uzeti u posao lihvarski zakon, uvođenje novog sudbenog građanskog postupka, a u kaznenom postupku proširenje porotne sudbenosti na sve političke i teške delikte. Sudačka nezavisnost ima se obezbijediti. Odvjetništvo kao važan pravosudni organ ima se preustrojiti u duhu samoopredijeljenja i stališke discipline.

4. Hrvatska ujedinjena samostalna stranka radit će i na tom, da uredi napredno i narodnim prilikama primjereno javno zdravstvo.

Gospodarska politika.

Članak VIII.

1. Hrvatska ujedinjena samostalna stranka posvetiti će svu svoju brigu i pažnju tome, da se podigne proizvodna snaga zemlje i opće gospodarstveno blagostanje naroda. U tu će svrhu nastojati, da se u kraljevini Hrvatskoj čine državne investicije i podupiru iz zajedničkih prihoda pojedine gospodarstvene grane, poimence industrija, u razmjenu porezne snage kraljevine Hrvatske naprama onoj kraljevine Ugarske, uzimajući pri tom u obzir dosadašnji zapostavljeni gospodarstveni naš položaj. Radit će, da se izgrade potrebni prometni putevi i uredbe, naročito da se izgradi ličko-dalmatinska željeznica i pruge Krapina-Štajerska granica, te Karlovac-Metlika; a napokon će nastojati i o tom, da se uredi tarifalni odnošaji prema interesima zemlje.

Pošto samo u skladnom razvitku svih narodnih sila stranka vidi jamstvo za opći napredak, nastojat će, da se održi pravedno ravnovjesje među svim gospodarstvenim interesima domovine.

Ali će se hrvatska ujedinjena samostalna stranka naročito brinuti, da se promišljenom agrarnom politikom u seljačkom staležu održi jezgra našega naroda na svojoj domaji i da se ona organizuje, počevši od seljačke porodice, pa do ukupnog seljaštva u svrhu uspješnijega gospodarenja i boljeg blagostanja. Za to će stranka poimence nastojati, da se donesu zakoni o zaštiti seljačkoga posjeda, o promjeni seljačkog nasljednog prava; da se organizacijom jeftine vjeresije ublaži seljačka prezaduženost i provede seljačko naseljivanje, te istodobno zaustavi ili barem shodno uredi iseljivanje. – Nastojat će stran-

ka nadalje, da se kod kr. zem. vlade ustroji posebni gospodarski odjel, a javna uprava zemlje prožme živahnom gospodarstvenom politikom na temeljima strukovnim; da se izgradi sveukupno gospodarsko školstvo, poimence, da se postojeće više gospodarsko učilište podigne na visoku školu; da se podupru gospodarstvene samoupravne organizacije i gospodarsko zadrugarstvo, kao i izvozna trgovina; da se prema gospodarskim mjesnim potrebama uredi uprava zemljišnih zajednica i imovnih občina te njihovi posjedi privedu intenzivnijoj kulturi; da se s opsežnim amelioracijama tla dignu unosnost zemlje uopće; da se bolje obezbijedi poljodjelstvo promjenom lovnoga zakona i uređenjem poljskoga redarstva. Stranka će voditi brigu i o tom, kako bi se olakotilo današnje seljačko gospodarenje time, da se uvede plaćanje općinske daće bez privilegija drugih staleža, a preurede župna podavanja (lukno) prema savremenim zahtjevima gospodarstva – kao i time, da se provede načelo progresivnoga državnoga poreza.

3. Da se domaći maloobrt uzmogne odhrvati svjetskoj utakmici, hrvatska će ujedinjena samostalna stranka raditi, da se on podupre sa svim pomagalima savremene gospodarstvene politike – kao što su reforma obrtnog zakona, promicanje obrtnoga udruživanja i školstva te jeftina vjeresija, uz različite državne pogodnosti.

Stranka će nastojati, da se i radničkom staležu shodnim ustanovama socijalno-političkim poboljšaju uvjeti za život.

Da se pak ojača zdravi razvitak općih vjeresijskih prilika u zemlji i da se postavljeni gospodarstveni zadatci lakše mogu izvesti, nastojat će hrvatska ujedinjena samostalna stranka, da se s obzirom na tu svrhu sve zemaljske zaklade i pod nadzorom javnih vlasti stojeći novci u jedinstvenoj upravi organizuju.

Prosvjetna i nastavna politika.

Članak IX.

Hrvatsku ujedinjenu samostalnu stranku vodit će u pogledu prosvjete i nastave ova načela:

1. Zadatak je hrvatske prosvjetne politike podizati takovu narodnu kulturu, koja će narodnoga čovjeka, a s njim i cijeli narod usposobljavati za razvoj narodne osebnosti i za utakmicu na svim područjima ljudske civilizacije.

2. Prema tomu zadatku ima biti udešena i javna nastava, koja treba da bude narodna, odgojna, obrazovna, čudoredno-religiozna i savremena, te ima razvijati umne i tjelesne sposobnosti pojedinca a time duševnu i fizičku snagu čitavoga naroda.

Cijelo školstvo, jedinstveno i skladno uređeno, treba da odgovara potrebama narodnoga života i duhu vremena. No ovomu zadatku može školstvo uspješno udovoljiti samo onda, ako bude u unutrašnjem uređenju nastave i uzgoja samostalno, ne dirajući pri tom u vrhovno vodstvo i nadzor, koji državi pripada nad sveukupnom nastavom i uzgojem, kao ni u uređenje vjerske obuke, koja pripadlježi crkvi i vjerozakonskim družbama.

Pučka škola, općeno narodno učilište i odgojilište, treba da se usavrši i razgrani podizanjem dovoljnoga broja škola i točnim provadjanjem zakona o dužnom polasku škole i

uredjenjem produžne obuke. Kako se pak budućnost pučke škole osniva na duševnoj i ćudorednoj snazi učiteljstva, treba ovo da stječe što opsežniju stručnu spremu i ujedno valja mu poboljšati materijalni i socijalni položaj.

Odnosa je privatnih inojezičnih škola treba dovesti u sklad sa školskim zakonom, da se narodni podmladak očuva od odnarodjivanja.

Srednje školstvo neka se organski razvija i preustraža prema potrebama i duhu vremena obrtnih i tehničkih škola, uvodjenjem modernih kulturnih napose slavenskih jezika u sve vrste srednjih zavoda, usavršivanjem obučne metode, naučne osnove, školskih knjiga i učila.

Sveučilištu treba osigurati autonomiju i slobodu nauke, valja ga upotpuniti medicinskim fakultetom i pribaviti mu reciprocitet sa ostalim sveučilištima u našoj monarkiji. Visoka tehnička škola od prijeke je potrebe našem kulturnom i gospodarstvenom razvitku, pa se ima čim prije osnovati, a postojećoj šumarskoj akademiji ima se pribaviti ravnopravnost sa ostalim šumarskim akademijama u našoj monarkiji.

Osim toga je zadaća javne nastave, da uz potporu cijeloga društva širi znanje i nauku u širokim slojevima, pomaže i promiče organizaciju pučke prosvjete i suzbijanje nepismenosti, te podupire znanost i umjetnost.

3. U skladu s osnovnim mislima ovoga programa te s položajem, što ga u narodnom našem životu ima da zauzimalje hrvatska ujedinjena samostalna stranka, stojeći na temelju slobode savjesti, poštivat će svačije vjersko uvjerenje i vjerske osjećaje.

Svietla kruno, hrvatski kralju!

Božjom pomoću i mudrim nastojanjem Vašega Veličanstva okupljen je danas sav hrvatski narod sa svim svojim zemljama pod žezlo Vašega Veličanstva. Ali taj jedinstveni hrvatski narod i nekada jedinstvena hrvatska država, umjetno stvorenim državopravnim ustanovama razkomadani su u nenaravna posebna upravna područja. Uslied toga onemogućeno je s jedne strane hrvatskom narodu, da digne jedinstveni svoj glas, kao što je s druge strane onemogućeno i Vašem Veličanstvu, da čuje preko odgovarajućega ustavnog predstavničkog organa jedinstveno izražene težnje naroda. Pa stoga u pomanjkanju ovakvog ustavnog predstavničkog

SVIETLA KRUNO, HRVATSKI KRALJU!

Pravaški memorandum
(Zagreb, 1912.)

Stranka prava – tada još nazivana i svepravaška stranka – sastavila je početkom 1912. memorandum koji je bio upućen kralju Franji Josipu. Riječ je o jednom od zadnjih pokušaja većine pravaša da zajedničkom akcijom utječu na vladara da na povoljan način riješi hrvatsko pitanje u Monarhiji. Uskoro se Stranka prava ponovo raskolila, a pravaški dio pod vodstvom Mile Starčevića postupno je odbacio politiku čekanja dogovora s nositeljem krunice i sve se više okretao traženju drugih rješenja, uključujući ideju stvaranja jugoslavenske države na ruševinama Monarhije.

Božjom pomoću i mudrim nastojanjem Vašega Veličanstva okupljen je danas sav hrvatski narod sa svim svojim zemljama pod žezlo Vašega Veličanstva. Ali taj jedinstveni hrvatski narod i nekada jedinstvena hrvatska država, umjetno stvorenim državopravnim ustanovama razkomadani su u nenaravna posebna upravna područja. Uslied toga onemogućeno je s jedne strane hrvatskom narodu, da digne jedinstveni svoj glas, kao što je s druge strane onemogućeno i Vašem Veličanstvu, da čuje preko odgovarajućega ustavnog predstavničkog organa jedinstveno izražene težnje naroda. Pa stoga u pomanjkanju ovakvog ustavnog predstavničkog organa, mi potpisani narodni zastupnici, iz svih hrvatskih zemalja, kao ustavni predstavnici hrvatskoga naroda pod žezlom Vašega Veličanstva, sakupljeni danas u glavnom gradu Zagrebu na viećanje o dobru i sreći svoga naroda,

Izvor:
Ostavština
Ivana Peršića,
Državni arhiv
u Zagrebu,
kut. 1, dok. 17.

Na slici:
prva stranica
izvora

upravljamo Vašemu Veličanstvu smjernu predstavku uz homagijalno poćitanje prama posvećenoj osobi Vašega Veličanstva i prama prejasnoj dinastiji.

Veličanstvo!

Kad je iza bitke kod Muhaća hrvatska država ostala bez kralja i dinastije, sve su susjedne države i velevlasti priznavale hrvatskoj kraljevini suverenu državnu samostalnost i neodvisnost, bilo od Ugarske, bilo od ma koje druge strane države, natjećući se za hrvatsku krunu. Tako silno otomansko carstvo, kojemu je tada stajao na ćelu najveći vladar one dinastije, Sulejman Veliki; tako moćna mletaćka republika; tako sjajna dinastija Habsburga; tako i sami Magjari i njihov kralj Ivan Zapolja.

Božjom i hrvatskoga naroda suverenom voljom bude tada, 1. siećnja 1527. redovitim izborom na Cetinskom saboru na prestolje hrvatske kraljevine uzvišen prejasni dom Habsburga i tako stupi naša domovina i naš narod u sklop habsburžke monarkije kao suverena samostalna država.

Tom svećanom prigodom zavjerio se je izabrani kralj Ferdinand I. prisegom, da će prejasna kraljevska dinastija sva ona prava i slobodu hrvatske države saćuvati, koju je ova i za vrijeme domaćih kraljeva i uvijek kasnije u podpunoj mjeri do tada ućivala.

Pragmatićkom sankcijom god. 1712. prenio je hrvatski narod "kraljevsko pravo i preimućstvo onoj ženskoj lozi prejasne krvi austrijske", koja će držati Štajersku, Korušku i Kranjsku. I tim ćinom utvrdjena je zakonita samosvojnost, nezavisnost i ćielokupnost hrvatske države za sve vjekove tako, da su se svi hrvatski kraljevi iz prejasne Habsburžke kuće, sliedeći odredbe i prisege Svoje i svojih slavnić predšastnika odazivali prošnjama hrvatskih sabora za sjedinjenje, pa je i Vaše Veličanstvo još god. 1861. naložilo, da zakoniti predstavnici naroda pristupe k radnji za sjedinjenje hrvatskih zemalja pod žezlom Vašeg Veličanstva.

Ovaj nalog Vašeg Veličanstva nije sve do danas izvršen, nego je kraljevstvo hrvatsko još i sada razkomadano i raznim upravama podvrgnuto tako, da do državne nezavisnosti kraljevine Hrvatske ne postoji nego u osam županija samo bleda sjena, jer su i tom dielu Hrvatske oduzete najbitnije državne oznake samoopredjeljenja i samosvojnosti u najnućdnijim granama državnoga života.

Ovaj nenaravni i protupravni odnošaj u kraljevstvu hrvatskom i u njegovim dielovima nastao je iz okolnosti, da su predstavnici naroda hrvatskoga god. 1791. radi obrane svoga ustava, u naglosti i iz prevelike bojazni od centralizacije i germanizacije neke svoje državne poslove bili uže privezali kraljevini Ugarskoj. Ali to je bilo ućinjeno samo privremeno i uz izrićito uzakonjeni uvjet, da to ćasovito zajednićtvo sa kraljevinom Ugarskom ima potrajati: "dok se ne osvoje oni krajevi kraljevine Hrvatske, koji su pod Venecijom i Turskom i dok se tolik broj županija ne nadje na okupu, da Hrvati sami uzmognu uzdržavati jednu polićićku oblast".

Veličanstvo!

Ovaj uvjet naših predja, koji predpostavlja zakonito prekinuće zajednićtva sa kraljevinom Ugarskom, kao i onaj pridržan u spomenutom nalogu Vašega Veličanstva za uje-

dinjenje kraljevine Hrvatske, može se danas bez poteškoća izpuniti, jer hvala nastojanju Vašega Veličanstva dospjele su sve zemlje kraljevine Hrvatske poslie dugih napora pod sjajno žezlo previšnje dinastije i u sklop slavne habsburške monarkije.

Političkim ujedinjenjem svih hrvatskih zemalja u jedno samostalno državno tielo u okviru monarkije izpunila bi se životna potreba naroda hrvatskoga i postavila bi se na jugu monarkije Vašega Veličanstva najjača zaštita moći, veličine i sjajnosti prestolja. Narod hrvatski proslavljen po istom Vašem Veličanstvu radi poznate njegove vjernosti i prokušane obrane prestolja u prošlosti, našao bi i u budućnosti uvijek snage u svojim mišicama i u svojem imanju, da u obrani svoje državne samosvojnosti bude najjača i najpouzdanija obrana prestolja i monarkije.

Narod, raznim poltičkim upravama razdvojen, gospodarstveno sve to više propada, te po prirodnom zakonu ne bi mogao imati nikakvoga poticaja, da se u času pogibelji, kad bi i htio, založi, kako bi se moglo očekivati od njegovoga položaja, brojne snage i u prošlosti izkazana junačtva. A ako potraje ovakovo stanje, kakovo je sada u narodu hrvatskomu, stalno je, da bi on morao očajati.

Narod hrvatski nemá danas svojih u hrvatskom državnom pravu i u ugovorima sa prejasnim vladarima zajamčenih uvjeta napredku na nijednom polju narodnoga života, ni u cjelosti, ni u kojem dielu svoje domovine.

Ovih zadnjih sto godina nije bilo ugovora trgovačkog, a da nije bio na štetu narodu hrvatskomu. Nema u monarkiji prometne politike, a da nije upravo uperena proti koristi hrvatskoga naroda. Gospodarstveno i financijalno hrvatski je narod izrabljiv, a uz to još i ponižen, kao da živi od tudje milosti.

Veličanstvo!

Teško da ima primjera u kojoj kulturnoj državi – da bi se kojemu vjernomu i državotvornomu narodu toliko umjetnih, izhitrenih, nenaravnih sredstava i zapreka suprotstavljalo kao hrvatskomu narodu. Ne ima primjera, da bi se takvoga uvijek vjernoga i samopriegornoga braniča države i dinastije ovako sustavno i zlonamjerno slabilo i upropašćivalo, kao što se to događa sa hrvatskim narodom od strane raznih vlada, koje kao da imadu jedini zadatak, da hrvatski narod u svim njegovim dielovima upropaste kulturno, ekonomički i narodnostno unište.

Kroz 43 godine nagodbenog sustava Banovina bila je izvrgnuta svakojakim kušnjama, progonima, korupcijama i nasilnom odnarodjivanju, da se krivotvori ili uguši njezina prava volja a uništi hrvatsko narodno bivstvo.

Po financijalnim nagodbama kroz ove 43 godine iscrpljena je gospodarstvena snaga banovinske Hrvatske za investicije i dugove učinjene samo u korist Ugarske. Magjarska gospodarsko-financijalna politika u Hrvatskoj i Slavoniji izagnala je pol milijuna Hrvata sa njihova djedovskog ognjišta i odtjerala preko mora.

Od svih golemih doprinosa Hrvatske i Slavonije dobacuje im se tek toliko, da jedva pokrivaju izdatke za autonomno činovništvo.

Osim silnih dugova do 6 milijarda kruna za razne svoje investicije, izrabila je Ugarska za gradnju željeznica još i bogate šume u bivšoj vojnoj Krajini, koje je hrvatski krajišnik svojom krvlju zalievao, pa ipak ne ima gornja Krajina niti pedlja željeznice, koja bi ju spajala sa materom zemljom, sa posestrimom Bosnom i Dalmacijom.

Do razsipnosti sižući izdatci Ugarske, koji se čine i na teret banovinske Hrvatske bez ikakve koristi za hrvatski narod, izazivlju vanredno visoke i mnogobrojne porezne tere-te. Porezna snaga osiromašenoga naroda već je odavna izcrpljena u tolikoj mjeri, da hr-vatski seljački stališ, koji sačinjava oko 90% celokupnog pučanstva, mora zaduživati svoj zemljištni posjed, da uzmogne udovoljiti sve to većim tražbinam njemu tudje uprave.

Pomorske luke duž hrvatskih obala od Trsta do Kotora, i koje čine monarkiju velevla-sti, stoje – izuzev Trst i Rieku – bez uvjeta i sredstava potrebnih za svoj razvitak; a nji-hovo primorsko pučanstvo, kroz vjekove prvo med svjetskim pomorcima, prepušteno je svom kobnom udesu, i u koliko ne srće za zaradom u daleki sviet, propada materi-jalno i fizično.

Riekom, protupravno odtrgnutom od kraljevine Hrvatske, nastoji se uništiti razvoj ostalih luka hrvatskoga primorja.

Isto tako Istra i Dalmacija, dielovi starodrevne hrvatske države, postale su puke pokra-jine cislitavskog diela monarkije.

Istra, u kojoj živi većina hrvatskoga i slovenskoga pučanstva, predana je gospodstvu ta-lijanske manjine, koja većini prieči svaki narodno-kulturni i gospodarski razvitak.

Pod upravom i krivnjom današnjeg sustava Istra i Dalmacija jednako trpe u gospodar-skom pogledu. Trgovačka mornarica, koja je prije sto godina cvala po Dalmaciji i Istri i pružala veliko i obilno vrelo blagostanja onom pučanstvu, posve propala nevaljalom gospodarskom politikom.

Dok se drugdje u monarkiji uredjuju rieke, probijaju kanali za olakšanje trgovine, ogromna zemljišta leže pod vodom ne samo u Hrvatskoj i Slavoniji, nego i u Istri i Dal-maciji.

Ciela Dalmacija, unatoč zakonima i obvezama, nema prave željezničke sveze ni sa mo-narkijom, ni sa svojim naravnim zaledjem, Bosnom i Hercegovinom.

Bosni i Hercegovini udijeljena je vrsta ustava. Nu taj se ustav već sada u praksi poka-zuje ništetnim. Velik dio državnih posala posve je izuzet iz kompetencije sabora. Nema zemaljske vlade, koja bi bila odgovorna saboru. Zaključci stvoreni prama kompetenciji sabora, ne mogu postati zakonom, ako na nje ne privole dvie vanjske vlade, na koje na-rodno predstavništvo nema nikakova utjecaja.

Stanovnici Bosne i Hercegovine još ni danas nemaju opredieljena državljanstva niti za-konita zastupstva u delegacijama.

Veličanstvo!

Hrvatski narod, koji je ovako razkomadan, kojemu je jošte i Medjumurje protupravno oduzeto, izrablji van je tako, da nemože nikako izvršiti u monarkiji onaj zadatak, na koji je pozvan po naravi i po svojem položaju.

U podržavanju ovoga stanja stoji velika pogibelj za dinastiju i monarkiju. Hrvatski narod pristupom u monarkiju Vašega Veličanstva donio je sve blago suverene slobodne države, a izgubio sve do fizičkog života. Hrvatski narod bio je i jest svojim zemljopisnim položajem i svojom snagom temelj i uvjet velevlasnosti monarkije. Za tu monarkiju hrvatski narod je doprinio neizmernih žrtava, pa u svojoj iskrenoj odanosti dinastiji sa strahom gleda u mogućnost, da bi sve te žrtve mogle biti jednog dana uzaludne i čuti prevelikom bolju ovo današnje žalosno i nenaravno stanje.

Mi potpisani* zastupnici hrvatskoga naroda iz svih hrvatskih zemalja ne vidimo drugog izlaza, niti poznamo drugog sredstva, da hrvatski narod sretan i u svojoj kući slobodan izvrši svoje historičko poslanstvo na slavu prejasne dinastije i koristi ciele monarkije, nego da se čim prije hrvatskomu narodu povрати njegov starodrevni ustav i njegova teritorijalna celokupnost.

Ova zakonita težnja hrvatskoga naroda, koja odgovara ne samo pravu, nego i ekonomskoj i kulturnoj potrebi njegovoj, tako je ukorenjena u srcu i volji naroda, da nema sile, koja bi ju ugušiti mogla.

Radi toga potpisani zastupnici hrvatskoga naroda, članovi stranke prava iz Hrvatske, Slavonije, Bosne, Hercegovine, Dalmacije i Istre, uvjereni, da su sve težnje hrvatskoga naroda ne samo u skladu nego i u interesu i velevlastnosti monarkije i previšnje dinastije, usudjuju se najsmjernije zamoliti Vaše Veličanstvo, da, nadovezujuć na reskript od 26. veljače 1861. upravljen hrvatskomu saboru, sazove zastupnike iz svih tih hrvatskih zemalja na viećanje u glavni grad Zagreb. Ovaj sabor će imati zadaću, da sporazumno sa Vašim Veličanstvom, svojim zakonitim kraljem, uredi unutarnje odnošaje kraljevstva hrvatskoga i njegove odnošaje prema celokupnoj monarkiji onako, kako odgovara pravima i probitcima hrvatskoga naroda, sjaju i moći prejasne dinastije.

Bog poživi, Bog zaštiti Vaše Veličanstvo!

U Zagrebu, 12. siečnja 1912.

* U izvorniku nisu navedena imena potpisnika – *op. prii.*